

I. A munkástanácsok helye az ötvenhatos forradalom irodalmában

Az 1956-os forradalmi munkástanácsokról annak ellenére sem született még átfogó történeti szintézis a '89-es rendszerváltoztatás óta, hogy a forradalom és szabadságharc története egyike a legjobban dokumentált, legmélyebben feltárt történelmi eseményeknek, másrészt az állambiztonsági kimutatások szerint az ipari munkásság hozott létre az egyik legnagyobb számban forradalmi intézményeket.¹ A rendszerváltoztatás után elkezdődő *levéltári forradalom*, azaz az iratok kutathatóvá válása *elviekben* ugyan lehetővé tette a *történeti jellegű* tudás megszerzését, a *gyakorlatban* azonban a tematikus, interdiszciplináris tudományos módszerekkel zajló, speciális témákra fókuszáló kutatás csak az ezredforduló után indult be igazán.

Két okot is meg lehet határozni azzal kapcsolatban, hogy miért nem váltak a munkástanácsok központi kutatási témává. Egyrészt a téma pozícióját rontotta, hogy a munkásság képviselőit – a parasztság melletti legnagyobb társadalmi nagycsoport tagjaiként – kevésbé lehetett „arcokhoz kötni”, a munkásságot leginkább a forradalmi célokat támogató *arctalan tömegként* szokás számon tartani. Másrészt hazánkban a tudományos kutatás szabaddá válása ellenére a nyugati történettudománnyal ellentétben nem intézményesült az ún. *labour history*. Az 1945 utáni ipari munkás-társadalommal kapcsolatos idealizált, osztályharcos megközelítést nem, vagy csak részben váltották fel az ipari munka társadalmát nem elnyomás- és kizsákmányolás-történetként interpretáló megközelítések. Az 1945 utáni szocialista korszakra vonatkozóan hiányzik az érdekvédelmi küzdelmek, a munkásellenállás és a sokféle munkásidentitás történeti periódusokon átívelő feltárása is.² A téma látványosan „kilóg” a magyar munkásmozgalom történetét tárgyaló publikációk sorából is, a marxista értelmezések által dominált historiográfiai trendből feltűnően, bár nem meglepő módon hiányzik a munkástanácsoknak az 1945 utáni, a polgári kereteket elfogadó, a marxista világszemlélettől egyre nagyobb távolságot tartó *szociáldemokrata* jóléti programokkal történő párhuzamba állítása. Noha e gondolkör hasonlóan a *keresztényszociális tanításokhoz* és a *szindikalizmus*hoz, – szemben a marxizmussal – a legkövetkezetesebben képviselte a munkás-önkormányzatiság gondolatát a XIX. század óta.

A történeti szakirodalomban jellemzően kétfajta megközelítés él a munkástanácsokkal kapcsolatban. Az egyik alapvetően egy technokrata, bürokratizálódásra hajlamos, a munkahelyi kereteket szakszerűen koordinálni igyekvő szervként tekint e testületekre, mely a helyi viszonyoktól függően számos sajátosságot ölthetett. Míg a másik közelítésmód elsősorban „*politikai intézményként*”, politizáló testületként vizsgálja e szerveket, ennek kapcsán pedig különösen azt a politikai filozófia tárgykörébe tartozó kérdést elemzik gyakran, hogy milyen szerepet tölthettek

¹ Rainer, 2016: 164–170.

² Valuch, 2017: 10–17.

volna be a szocializmus „demokratizálásának” folyamatában és egy alternatív képviseleti rendszer (a tanácskommunizmustól a korporativizmusig terjedő széles horizonton) kiépítésében. Abban alighanem egyetértés van, hogy a munkástanácsok olyan érdekképviseletet ellátó választott testületek voltak, melyek az adott gazdasági régió sajátosságait magukon viselő rétegszervezetek, ipari munkahelyekhez kötődnek és a forradalmi körülmények között a gyári közélet demokratikus véleményalkotó és döntéshozatali fórumaiként működtek.

A szakirodalom előszeretettel tárgyalja a *területi munkástanácsok* történetét, szélesebb körben ismertek a munkástanácsok területi integrációjának típusai és lokális példái, kísérletei. Egy *területi munkástanács* jelenthetett egy adott közigazgatási egységen belül elhelyezkedő ipari üzemek küldöttein integráló csúciszervet. Erre kiváló példa az 1956. november 16-án a Sopiana Gépgyárban megválasztott Baranya megyei központi munkástanács Pécssett, melyet komlói, szigetvári, mohácsi üzemek is támogattak; a Komárom-Esztergom megyei 90-100 fős ún. Duna-menti Központi Munkástanács, melyet mintegy 20 vállalat fogadott el felettes szervének, illetve a Veszprémben megalakult 32 fős megyei munkástanács 1956. november 25-én; ide sorolható a nógrádi közüzemeket tömörítő november 21-én megalakult megyei munkástanács is.³ Területi munkástanácsként tarthatók számon azok a forradalmi testületek is, melynek motorja és központja általában a legtöbb munkást foglalkoztató, nemzetgazdasági súlyát tekintve a területileg legjelentősebbnek számító üzem volt,⁴ s amelynek döntései értelemszerűen csak az annak felsőbbségét elfogadó üzemi munkásokra voltak kötelezők, mint pl. a Fejér megyei Dunapentelén (Sztálinváros). De jelenthetett formálisan munkástanács *nevet viselő*, de összetételében a társadalom többi rétegeit is reprezentáló és nem csak szűken az ipari munka világához kötődő, politikai súllyal rendelkező és komplex feladatkört magára vállaló, általános közigazgatási szerepkört betöltő kvázi „forradalmi bizottságot” is. Ilyen szerveződött Szolnokon, mely a megyei pártbizottsággal „együtt élt” és a szakigazgatási szervek felett ellenőrzést gyakorolt, ami kiterjedt a járási szervekre és a rendőrségre is.⁵ A közigazgatást pótló funkció talán Borsod-Abaúj-Zemplén megyében volt a legerősebb, ahol a megyei pártbizottság hatalmi monopóliumát átvevő megyei munkástanács fenntartotta a közigazgatási apparátus ellenőrzésének jogát, valamint üzemi munkásokat delegált a helyén maradó tanácsigazgatás végrehajtó apparátusába.⁶

³ Kiss, 2012: 175–176; Germuska, 2006: 65; Standeisky, 2010: 435; Á. Varga-Pásztor, 2002: 142–161.

⁴ Például a Fejér megyei Dunapentelén. Orgoványi, 2006: 137.

⁵ Szolnok megyében a borsodi példa alapján alakult. Cseh, 2006: 10–15.

⁶ Szokolczai, 2006: 191–198; A Győri Vagongyár munkásaiból a városi és megyei tanács végrehajtó bizottságába is delegáltak embereket, sőt, előbbi elnökét is az üzem állította. Bana, 1996: 44–45.